

Ebru - tyrkisk marmoreret papir

A propos ny erhvervelser til Orientalisk Afdeling

af fung. afdelingsleder, mag.art. Stig T. Rasmussen

Indledning

Under et kort studieophold i Istanbul primo april 1990 erhvervede jeg 7 ark bakkemarmoreret papir udført af marmorérkunstneren Hikmet Barutçugil, som jeg kom i kontakt med via min deltagelse i the Middle East Library Committee International's konference på Marmara Üniversitesi.

De erhvervede 7 ark er senere blevet forøget med yderligere 8, der blev overbragt af kunstnerens broder primo juni. Som modydelse ønskede Hikmet Barutçugil ikke kontant betaling, men bibliografiske oplysninger om relevante, ældre værker - specielt rejseberetninger fra Tyrkiet - og fotokopier af de afsnit i disse værker, der omhandlede tyrkisk papir-produktion.

Ved at være leveringsdygtig heri har Det kongelige Biblioteks Orientaliske Afdeling kunnet supplere sine samlinger af orientalsk bogkunst med de så vidt vides eneste eksempler i offentlige samlinger på tyrkisk, bakkemarmoreret papir fra nutiden. I det følgende gives en kort beskrivelse af denne særlige teknik og dens historie.¹

Marmoreringens historie

Marmoreringskunsten menes at have sit udspring i Turkestan i det østlige Centralasien og det vestlige Kina, hvorfra den har bredt sig mod øst til Japan² og mod vest ad Silkevejen over Persien til Tyrkiet, hvorfra Europa har sit kendskab til marmoreringen.

"Tyrkisk papir" har siden det 16. århundrede været en almindelig europæisk betegnelse for det marmorerede papir. Tyrkerne selv kalder dette papir for *ebru*, et ord, der kommer af persisk *abrî*, som betyder "skyet, skiftende" - en

Blåsort, gul og rød. Cod.Arab. XC. 28,5 x 18,5 cm.

1984, De kongelige Biblioteker. Det kongelige Bibliotek 1984.

træffende karakteristik af det indtryk, papirets linjespil og farver giver. Den nu almindeligt udbredte, europæiske betegnelse "marmoreret" hentyder på tilsvarende vis til de slyngede linjeforløb, der kan minde om lagene i marmor, men anvendes også om en særlig bemaling på vægpartier³, dørfyldinger og møbler, ikke kun om papir.

Forud for fremkomsten af de raffinerede mønstre er gået en lang periode med papir indfarvet i enkelte farver og med silhouetmønstre. Kalligrafer foretrak papir i sarte farver, for at skriften skulle stå tydeligere. Kancellierne benyttede forskelligt farvet papir til forskellige emner (herfra stammer udtrykket "fyret på gråt papir"); det særligt kostbare, purpurrøde papir var allerede i oldtiden forbeholdt de allerhøjeste embedsmænd.

Kunsten at marmorere papiret synes at have udviklet sig i det tyrkisk-persiske område i løbet af det 15. århundrede, uden at man dog kan tids- eller stedfæste udviklingen nærmere. Tyrkerne tog under alle omstændigheder snart kunsten til sig, og omkring midten af det 16. århundrede kan man tale om en regelret produktion af marmoreret papir i Istanbul. Papiret anvendtes til officielle dokumenter for at undgå forfalskninger - helt parallelt med moderne pengesedlers sindrige uefterlignelighed.

Europæiske rejsende i det 17. århundrede⁴ bemærker det usædvanlige papir og bringer prøver med til Europa, hvor marmoreringen modtages med stor interesse⁵. Den første europæiske beskrivelse af fremstillingen af marmoreret papir med nærmere anvisninger på materialer og blandingsforhold er givet af Athanasius Kircher i 1646⁶.

Selve processen kan kort beskrives som en overførsel af farvemønstre fra en væskeoverflade til et ark papir. En slimet opløsning af tragant eller (senere, da tragant blev for dyrt) irsk mos fyldes i et fladt, firkantet kar (heraf betegnelsen "bakkemarmorering" - i modsætning til klister-marmorering, der er en langt enklere proces) med 7-8 cm høje sider. Overfladen dækkes af farver opblandet i alkohol og tilsat oksegalde i varierende koncentrationer, og der frembringes mønstre i farvelaget med forskellige redskaber, især kamme og pensler. Derefter lægges et ark forbehandlet papir forsigtigt ned på overfladen, papiret opsuger farverne, tages op og hænges til tørre. Grundmønsteret kan gentages, men to ark papir bliver aldrig helt ens - hvert ark er et unikt stykke kunsthåndværk.

Klassiske mønstre

Med tiden udkrystalliserede der sig visse hovedtyper af mønstre, som kort omtales i det følgende⁷.

Agat- ellerflammemarmor synes at være det ældst kendte. Det frembringes ved at føre en tynd pind i slyngede linjer hen over overfladen.

Antikmarmor med dets karakteristiske runde pletter i varierende størrelser og farver vil være velkendt fra tidligere tiders notesbøger og regnskabsprotokoller m.m.

I *buketmarmor* dannes der små blomsterbuketlignende formationer med jævne mellemrum, bestemt af kammens tandvidde.

Fantasimarmor er formentlig oprindelig opstået ved, at farverne er løbet ukontrolleret ud, men er nu nærmest en samlebetegnelse for mønstre, der ikke passer ind i de opstillede kategorier.

Kammarmor er - som navnet mere end antyder - resultatet af at trække en eller flere kamme gennem striber af farve, på tværs af stribernes retning⁸. Variationsmulighederne er store, og adskillige mønstre med egne navne er i realiteten varianter af kammarmoreringen.

Sneglemarmor opviser tætte rækker af hvirvler eller spiraler.

Spansk marmor kaldes også *bølgemarmor* og karakteriseres af diagonalt forløbende bølgelinjer, som er vanskelige at frembringe.⁹

Ebru i Orientalisk Afdeling

Et antal arabiske, tyrkiske og persiske håndskrifter i Orientalisk Afdeling opviser eksempler på *ebru*. Det drejer sig om udsmykning af bogbind og kassetter samt for- og bagpermer. To håndskrifter kan tjene til illustration:

Cod.Arab. XC: Muhammad al-Maghribî's kronologiske noter vedrørende året 1647. Cairo. 28,5x18,5 cm. Det orientalske bind er marmoreret med gule og røde pletter på en blåsort bund; en meget åben kam er trukket igennem mønsteret i to retninger.

Cod.Pers. LXVI: Ibn Fakhr al-Dîn Husayn 'Adud al-Dawlah's persiske ordbog Farhang i gihângirî, kopieret 1663. Uden sted. 37,5x23 cm. Forsatspapiret er marmoreret med grå, gule og grønne pletter på rød grund; en middeltæt kam er trukket igennem mønsteret i én retning.

Tyrkiske marmoreringskunstnere

Marmorering af papir hedder, som nævnt, på tyrkisk *ebru*, og en marmoréret kaldes *ebrucu* (udtales ebrúdjü). Der kendes navne på tyrkiske *ebrucular* fra det 17. århundrede og frem¹⁰, og den mest berømte er Mehmed Efendi (d. 1773), der var *hatip*, prædikant, i Aya Sofya-moskéen og leder af en kalli-

Rød grund, grå, grønne og gule pletter. Kammarmor. Cod.Pers. LXVI. 37,5 x 23 cm.

grafiskole. Han fremstillede papir med et blomstermønster, der efter ham kaldes *hatip-ebrusu*. I moderne tid kaldes det også *Necmeddin-ebrusu* efter Necmeddin Okyay (1883-1976)¹¹, den nok mest berømte *ebrucu* i dette århundrede, eller *lâle-ebrusu* "tulipan-mønstret papir"; dette mønster anses for det vanskeligste at få til at lykkes.

Af tyrkiske *ebrucular* i det 19. århundrede er Edhem Efendi (1845-1904) den mest berømte, men nævnes bør også Sami Efendi (1838-1912), der især er kendt for sin kalligrafi. Blandt dette århundredes kunstnere er - ud over Necmeddin Okyay - fire særligt kendte: Mustafa Düzgünman¹² (f. 1920), Mehmed Ali Kagitci (f. 1899), Niyazi Sayin (f. 1927) og M. Ugur Derman, forfatteren til *Türk sanatında ebrû* (jf. note 1).

M. Ugur Dermans bog slutter med et kort afsnit kaldet *Det marmorerede papirs filosofi*:¹³

"Undertiden ser I ved solopgang eller solnedgang, at skyerne danner ebrû med de mest naturlige rødse, gule, blå og lilla farver. Måske har I også set kunstneren med sin pensel dryppe farver i forskellige nuancer, så det ligner en nattehimmel.

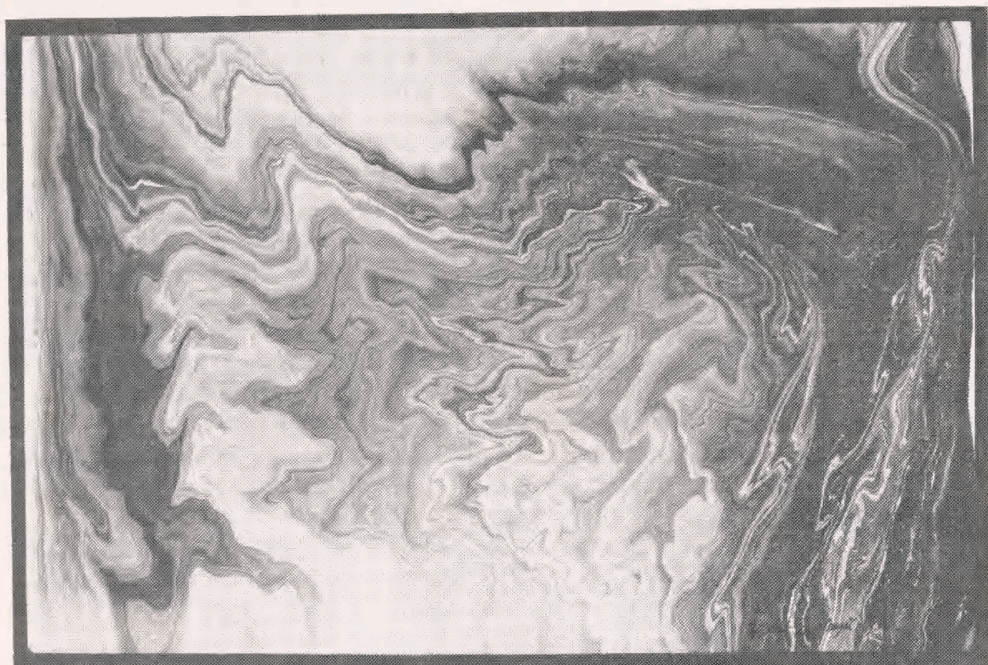
Det er just disse strålende, gudgivne rigdomme, vore forfædre har udødeliggjort på papiret i deres længselsfulde søgen efter løvgrønt og jordfarver.

Denne indsigt bliver sammen med kunstnerens gudfrygtighed og hans hjerte, der søger ud over hans jeg, til ét med marmorébakken - og netop da vider bakken sig ud til et hav, der breder sig som et drejende univers. Hvad kunstneren af hjertet vil, har [den fjerde kalif] Alî smukt udtrykt således: "Du tror selv, du er en lille ting - men i virkeligheden er en hel verden foldet ind i dig."

Anvendelser af ebrû

Ebrû har fundet udbredt anvendelse som baggrund for kalligrafi, og især Süleymaniye-moskéens bibliotek i Istanbul har en smuk samling af sådanne kalligrafiske blade. De fremstilles fremdeles, og interessen herfor afspejles bl.a. deraf, at et udvalg er reproduceret i to kalendere, udsendt til venner og forretningsforbindelser af et specialtrykkeri i Istanbul, som prøve på husets formåen.¹⁴

Det viste kalenderblad har lysegrøn bred borte med retikuleringer og et mørkere grønt midterfelt med en tætplettet bund og fire gange bogstavet wâw ("og" - har særlig betydning inden for mystikken) i aftagende størrelse, i samme lysegrønne farve som borten og med jævn retikulering. 41x29 cm.

Dominerende farver er blå, grå og grønne, med svagt rødlige og gulbrune islæt. Hvid grund. Hikmet Barutçugil, 1989. OS-1990-8 (4) . 60 x 90 cm.

- De erhvervede 15 eksempler på Hikmet Barutçugil's *ebru* hører hjemme i kategorien fantasimarmor. Barutçugil udfører også marmorering på billedrammer, kjolestoffer, slips og tørklæder m.m. - mest i fantasi-mønstre, men f. eks. også i *lâle-ebrusu*.

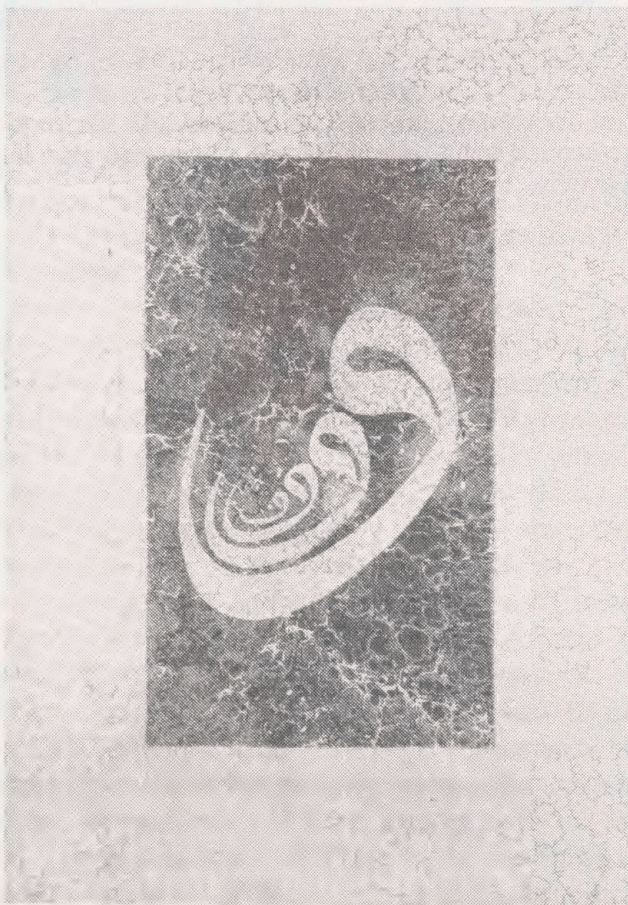
Illustrationen viser OS-1990-8 (4) - et ark, hvis voldsomme linjeforløb domineres af farverne blå, grå og grøn på hvid bund, med svagt rødlige og gulbrune islæt. 60x90 cm.

Den oprindelige mening med marmorerede ark er udskæring i mindre stykker til indklæbning på for- og bagperm, og derfor er mønstrene sædvanligvis ensartede, rytmisk gentagne delmønstre, og de hele ark ses kun af kunstneren og bogbinderen. I Barutçugils forretning ved Aya Sofya hænger et oliemaleri med eftergjort marmorering, og hans hele ark (60x90 cm) kan betragtes som abstrakt, ekspressiv kunst. Kunstnerens signering af arkene antyder også, at det er meningen, de skal ses og forstås som dekorative helheder.

- Med den oprindelige anvendelse fastholdt som indlemmelsesberettigelse beriger de 15 ark i begge egenskaber Orientalisk Afdelings særlige samling til illustration af orientalsk skrive- og bogkunst.

- 1 På svensk foreligger den vistnok eneste større fremstilling af emnet på et skandinavisk sprog, Ulla Ehrensvärds *Marmorerat papper*, ebru, *från äldre tider*, i: Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul. Meddelande; 5/1980, side 49-82.
På dansk foreligger senest *Marmorerbogen* / Jan-Olov Nyström. - København: Høst & Søn, 1990; tyrkisk papir behandles i den indledende historiske oversigt, side 7-8. Og *Bakkemarmorering - en teknologihistorisk undersøgelse* / Marie Vest. - København: Konservatorskolen, 1990. - Afgangsupgave, Grafisk Linie. Tyrkisk papir behandles kort side 13-14.
På engelsk er den seneste fremstilling *Marbling: a history and a bibliography* / by Phoebe J. Easton. - Los Angeles, 1983. - KB: pak-84-27; HB for Boghist. Saml.
På tysk findes *Buntpapier: Geschichte, Herstellung, Verwendung* / Gabriele Grünebaum. - Köln: DuMont, 1982. - Bakkemarmorering behandles især side 112-139; orientalsk marmorering er kort omtalt side 10-16. - Ligesom den foregående med en omfattende bibliografi, side 191-214.
På tyrkisk ses emnet senest behandlet i *Türk sanatında ebrû* / M. Ugur Derman. - Istanbul: Ak Yayinlari, 1977. - Citeres af både Ehrensvärd og Easton.
- 2 Suminagashi og beninagashi. - Easton, side 3-14; ill. over for side 18, og indklæbede prøver mellem side 66 og 67.
- 3 Fx i Riddersalen på Rosenborg Slot.
- 4 Eksempelvis George Sandys i *A Relation of a Journey begun An: Dom: 1610. Containing a description of the Turkish Empire, of Ægypt, of the Holy Land, of the Remote Parts of Italy, and Ilands adioyning*. - 3rd. ed. - London, 1627. - Side 72: "They curiously fleeke their paper, which is thicke; much of it being coloured & dappled like chamolets; done by a tricke they haue in dipping it in the water." [KB: Geogr. 858].
- 5 Bl.a. af Francis Bacon i *Sylva sylvarum sive hist. naturalis*, Amsterdam 1661. - Side 395-396: "Experimentum unicum spectans chartam [note hertil: "Chamolletting"] undulatam. 741. Turcæ egregii sunt artifices chartæ, quam vocamus undulatam; industria nostratibus ignota. Varios sumunt colores oleo tinctos, eosque aquæ guttatim inspergunt, & aquam leviter motitant, qua deinde chartam crassiusculam humectant, quæ venarum undantium ductus trahit, ut vestis aut marmor." [Et enkelt forsøg vedrørende bølget papir. 741. Tyrkerne er enestående dygtige til fremstilling af den type papir, vi kalder bølget; et produkt, vore håndværkere ikke kender. De tager forskellige farver vædet i olie, og stænker dem dråbe for dråbe i vand, og sætter vandet i ganske let vibration; med dette fugter de derpå et ret kraftigt papir, som opsuger de bølgende årers linieføring, ligesom klæde eller marmor].
Også i et alment orienterende værk som *Kurzer Begriff menschlicher Fertigkeiten und Kenntnisse so fern sie auf Erwerbung des Unterhalts, auf Vergnügen, auf Wissenschaft, und auf Regierung der Gesellschaft abzielen. In vier Theilen. Für Realschulen und das bürgerliche Leben* / von dem Verfasser der Unterweisung in Künsten und Wissenschaften [?. Adeling]. - Erster Theil, welcher die Landwirtschaft nebst dem Bergbaue, und die erste Hälfte der Handwerke enthält. - Leipzig, 1778. - Side 487-490: "Türkisches Papier und Papiertapeten". [KB: Filos. 102].

- 6 "Chartæ turcico more pingendæ ratio" [En metode til farvning af papir på tyrkisk måde] i *Ars magna lucis et umbræ* [Kunsten at bruge lys og skygge] - Roma.
- 7 En grundigere gennemgang findes i Easton, side 111-119. Illustrationer hertil mellem side 34 og 35 samt over for side 98.
- 8 Illustration af fremgangsmåden findes i Easton, over for side 82.
- 9 Smukke eksempler findes i Kunstindustrimuseet og Det kongelige Bibliotek, hvis Bogbinderi og Konserveringsværksted i øvrigt ca. hvert fjerde år fremstiller 4-500 ark bakkemarmorert papir til eget brug. - Der findes adskilligt flere mønstre med egne benævnelser, og G. Thomas Tanselle har som grundlag for en systematisk beskrivelse opstillet en typologi for marmoreringsmønstre. Mønstrene hovedinddeles i "whisked", der omfatter alle typer af mønstring ved pådrykning eller -sprøjning (fx med pensel), og "combed", der

Kalenderblad. 41x29 cm.

omfatter alle typer af mønstring med redskaber. Hovedtyperne gives numre, hhv. 1100 og 1200 med underinddelinger, og en gradinddeling i fin, almindelig og grov; m.h.t. farverne refereres der til the Centroid color index. En beskrivelse kan fx lyde "Nonpareil 1202, dybrød (14), gul (83) og hvid". Farverne i kammønstre anføres uprioriteret, medens bundfarven anføres først i beskrivelsen af de uden direkte berøring påførte mønstre. - *The bibliographical description of patterns* / G. Thomas Tanselle. - I: *Studies in bibliography. Papers of the Bibliographical Society of the University of Virginia*; vol. 23, pp. 72-102. - Charlottesville, 1970. - Anført efter Easton, side 119 og 174.

- 10 *Türk sanatında ebrû* . - Side 29-48.
- 11 *Türk sanatında ebrû* . - Side 40-47.
- 12 Prøver af Düzgünmans original-*ebru* er indklæbet i Easton, lige før side 67.
- 13 Oversat af Mustafa Ozcan og forf.
- 14 Grafik Sanatlar Matbaasi, Dolapdere Cad., Pirhusamettin Sok. No. 8, Kasimpasha, Istanbul. Takket være kontakter - etableret via den i indledningen omtalte MELCOM-konference 2.-4. april 1990 - til IRCICA, the Research Centre for Islamic History, Art and Culture, hvor jeg så den ene kalender, lykkedes det mig at få opsporet adressen - godt hjulpet af en hovedrystende taxichauffør, der selvsagt ikke kendte andet end de største seværdigheder og var meget skeptisk m.h.t. min sikkerhed i kvarteret, men ikke havde noget imod at få betaling for en længere odysseé.